

Agnė NAVICKAITĖ-KLIŠAUSKIENĖ

Vilniaus universitetas

LATVIŲ KALBOS ŽODŽIŲ DARYBOS TYRIMŲ ISTORIJA

§ 1. Šio straipsnio tikslas – apžvelgti pagrindinius latvių kalbos žodžių darybos aprašus ir tyrimus. Jame stengiamasi palyginti skirtinguose darbuose pateikiamas žodžių darybos sampratas, atskleisti lingvistinės minties raidą.

§ 2. Latvių kalbos žodžių daryba tik prabėgomis minima pirmojoje latvių kalbos gramatikoje – Johano Georgo Rehehūzeno „Manuductio ad linguam lettonicam facilis et certa“, išleistoje 1644 metais Rygoje. Manoma, kad šio leidinio rankraštis buvo parengtas 1630 metais, tad naudotas keturiolika metų. Gramatikos antrosios dalies nepilnas keturioliktas puslapis skiriamas latvių kalbos žodžių darybos apžvalgai. Jame autorius aptaria deminutyvų, žmonių pagal gyvenamąją vietą pavadinimų, veikėjų ir veiksmo pavadinimų darybai vartojamas priesagas, tačiau visai neužsimena apie būdvardžių ar veiksmažodžių darybos ypatumus.

Deminutyvai, pasak Rehehūzeno, sudaromi su dviejų tipų priesagomis – *-ihts*, *-ih̄ta* ir *-ings*, *-inga* (dab. *-ītis*, *-īte* ir *-iņš*, *-iņa*). Autorius nekalba apie kokias nors taisykles, lemiančias, prie kurio kamieno daiktavardžių yra dedamos šios deminutyvų priesagos. Tačiau turint galvoje tai, kad šioje gramatikoje skiriami tik vyriškosios ir moteriškosios giminės daiktavardžiai (*o/a* kamieno), tai neturėtų stebinti. Rehehūzenas „klaidingai mano, kad šios priesagos prie pamatinio žodžio jungiamos kaip patinka – viena arba kita: *Mah-tinga* arba *Mahtihta* (*mātiņa* ir *mātīte*)“¹. Klydo Rehehūzenas ir teigdamas, kad, darantis Latvijos gyventojų pavadinimus, priesagų *-nieks* arba *-iet(i)s* (priesagas jis nustatė teisingai) pasirinkimą lemiąs skambesys, o ne tarminė tradicija. Aptardamas *nomina agentis* darybą iš veiksmažodžių, Rehehūzenas neatskyrė priesagų *-tājs*, *-tāja*; *-ējs*, *-ēja* ir *-ājs*, *-āja* – visais atvejais jis ižvelgia tik vieną priesagą – *-aiss*. Jo manymu, priesaga *-aiss* veiksmažodžiams, kurie

¹ Rasma Grīslė, Rehehūzena gramatika un pret to vērstaļs Einhorna raksts, in *Rakstu krājums – Veltījums akadēmīķim profesoram dr. Jānim Endzelīnam viņa 85 dzīves un 65 darba gadu atcerei*, Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūts, 1969, 493.

bendratyje prieš *-t* turi balsį, dedama prie pilnos bendraties formos: *Szar-gahtaiss – sargāt (sargātājs)*. Veiksmazodžiams, kurių bendratyje prieš *-t* yra koks nors priebalsis, priesaga dedama prie bendraties kamieno: *Kallaiiss – kalt (kalējs)*. *Nomina actionis*, pirmosios latvių kalbos gramatikos autoriaus nuomone, sudaromi su priesaga *-schān (-šana)*.

Kaip atsakas į šią gramatiką apie 1646 metus buvo išleistas Kuržemės superintendanto Paulo Einhorno kritinis traktatas „Declinationum letticarum“. Deja, rastas tik labai trumpas šio traktato išrašas, iš kurio galima spręsti apie P. Einhorno aptartą daiktavardžių linksniavimą. Rastoji ištrauka rodo, kad tai buvęs rimtesnis darbas nei Rehehūzeno gramatika².

§ 3. Latvių kalbos gramatikų istorijai svarbūs 1685 metai. Šiais metais pasirodė dvi gramatikos, o vienōs datuojamas ir rankraštis.

Heinricho Adolfijaus „Erster Versuch einer kurtz verfasseten Anleitung zur Lettischen Sprache“, nepaisant skirtingų nuomonių dėl autorystės, laikoma svarbiausiu XVII amžiaus latvių raštijos paminklu³.

Gramatiką Adolfijus padalijo į dvi dalis – etimologiją ir sintaksę. Etimologijoje, šalia fonetikos dalykų ir linksniavimo, autorius aptaria ir kai kuriuos latvių kalbos žodžių darybos atvejus. Šioje gramatikoje deminutyvai aptaria mi net atskirame skyriuje (*Von den Diminutivis*), kuriame nagrinėjamas deminutyvų sudarymas ir vartojimas. Adolfijus, kitaip nei Rehehūzenas, neblogai skiria, su kokiomis priesagomis ir iš kokio daiktavardžio kamieno yra padaromi deminutyvai, todėl jo gramatikoje iš žodžio *māte* mažiabinė forma daroma su priesaga *-īna*, o ne su *-ite*, kaip Rehehūzeno veikale. Adolfijus užsimena ir apie antrosios pakopos vedinius (juos vadina subdeminutyvais), sudaromus su keliomis mažiabinėmis priesagomis: *Dehls – Dehlinsch – Dehlulinsch – Dehlulitis (dēls – dēliņš – dēluliņš – dēlulītis)*; *Meita – Meitiņa – Meitenite (meita – meitiņa – meitenīte)*⁴. Bandydamas parodyti, kad latvių kalboje kai kurie daiktavardžiai (su priesagomis *-ājs, -ējs, -nieks* ir *-is*) keičia galūnę priklausomai nuo giminės, Adolfijus pateikia nemažai daiktavardžių darybos atvejų:

² Rūdolfs Grabis, *Darbu izlase*, Rīga: Latvijas universitātes Latviešu valodas institūts, 2006, 103.

³ Latvių kalbininkai laikosi skirtingų nuomonių, kas yra tikrasis šios gramatikos autorius. Vieni teigia, kad Adolfijus tik perspausdino Kristapo Firekerio rankraščius ir po pastarojo mirties išleido savo vardu. Kiti tvirtina, kad, nors ir naudojosi Firekerio paliktais rankraščiais, tikrasis šios gramatikos autorius yra Adolfijus.

⁴ Heinrich Adolf, *Erster Versuch einer kurtz-verfasseten Anleitung zur lettischen Sprache*, Hamburg: Buske, 1978, 15–18.

-ajs – Arrajs – Arraja (*arājs – arāja*); -ejs – Dewejs – Deweja (*devējs – devēja*); -eeks – Semneeks – Semneeze (*zemnieks – zemniece*), -is – Besdarbis – Besdarba (*bezdarbis*)⁵. Latvių kalbos veiksmažodžius Adolfijus skiria į pirminius (*Primitivum*) ir išvestinius (*Derivatium*) (*es daru* ir *es darrinu*)⁶.

Žinoma, tai, ką Adolfijus pateikia savo gramatikoje apie latvių kalbos žodžių darybą, yra tik labai paviršutiniški pastebėjimai. Jis yra praleidęs nemažai priesagų ir reikšmių, neišvengęs ir klaidų, tačiau, palyginti su Rehehūzeno gramatika, tai svarbus žingsnis į priekį aptariant ne tik latvių kalbos žodžių darybą, bet ir apskritai visą gramatikos sistemą.

§ 4. Kita 1685 metais išėjusi latvių kalbos gramatika buvo Pinkių klebono Georgo Dreselio „Gantz kurtze Anleitung zur Lettischen Sprache“. Deja, joje neužsimenama ne tik apie žodžių darybą, bet ir fonetiką, ortografiją, sintaksę. Tais pačiais metais datuojamas dar vienas svarbus darbas – Janio Langijo, Nicos ir Bartos pastoriaus, trumpa latvių kalbos rankraštinė gramatika. Ją sudaro 4 skyriai: 1. *Orthographia*, 2. *Prosodia*, 3. *Etymologia*, 4. *Syntaxis*. Kaip ir kitų autorių darbuose, stambiausią dalį sudaro Etimologijos skyrius, kuriame Langijas aptarinėja kalbos dalis, jų linksniavimą ir kt. Šiek tiek dėmesio čia skiriama ir latvių kalbos žodžių darybos dalykams. Nors skyrius gana trumpas, tačiau autorius jame mini tokių priesagų, kurių nebuvo aptarę ankstesnių gramatikų autoriai. Daugiausia pateikiama gyventojų pavadinimų, pasidarytų iš kokios nors vietos pavadinimo su priesaga *-nieks*, pavyzdžių: *Kurssneeks* (*kursnieks*), *Semneeks* (*zemnieks*), *Pilsahtneeks* (*pilsātnieks/pilsētnieks*), *Muischneeks* (*muižnieks*), *Namneeks* (*namnieks*), *Rutzauneeks* (*rucaunieks*), *Bahrtineeks* (priesaga *-inieks*) (*bārtinieks*). Langijas pirmasis mini būdvardžius, reiškiančius priklausomybę ar kokią nors savybę, padarytus su priesagomis *-isks*, *-īgs*: *Dewiski* (*Deewigi*) *Wahrdi* (*dieviski* (*dievīgi*) *vārdi*), *Tāhwiska* (*Tāhwiga*) *Semme* (*tēviska* (*tēvīga*) *zeme*), *Wassarigi Putni* (*vasarīgi putni*). Ši gramatika taip pat yra pirmoji, kurioje nurodomi daiktavardžiai, pasidaryti iš būdvardžių su priesaga *-ums*: *Labbums*, *Saldums* (*labums*, *saldums*). Gramatikos autorius duoda ir deminutyvų pavyzdžių, tačiau nekalba apie tai, prie kokių daiktavardžių kuri priesaga (*-iņš* ar *-ītis*) dedama⁷.

⁵ Grabis 2006, 111.

⁶ Adolf 1978, 57.

⁷ Ernests Blese, *Nicas un Bārtas mācītāja Jāņa Langija 1685. gada latviski-vāciskā vārdnīca ar īsu latviešu gramatiku* (= *Latvijas universitātes raksti. Filoloģijas un filosof. fak. sērija 3. Papild. Nr. 1*), Rīga: Latvijas Universitāte, 1936.

§ 5. Nederētų pamiršti ir kelių XVII amžiaus darbų (ne gramatikų), kurių autoriai stengėsi gryninti latvių kalbą, pasitelkdami ne germanizmus, o latviškus žodžius, taip pat ir latviškas žodžių darybos priemones. Georgo Elgerio raštuose („Evangelia“, 1672; „Catechismus“, 1673; „Cantiones spirituales“, 1673; „Dictionarium polono-latino-lottavicum“, 1683) yra nemažai religinių terminų, pasidarytų latvių kalbos vedinių su priesaga *-ība* (dažni latvių liaudies dainose): *bausliba* (*bauslība*), *cerriba* (*cerība*), *sodiba* (*sodība*), *tumpsiba* (*tumsība*) ir kt.⁸ Georgas Mancelis savo darbuose („Vademecum“, 1631; „Lettus“, „Phraseologia Lettica“, 1638; „Lettische Postill“, 1654) ne tik tvarkė latvių kalbos rašybą, pradėjo skirti siaurąjį ir platųjį *e*, bet ir grynino latvių kalbą, sudarinėdamas naujus žodžius, vartojamus ir dabar (pvz., *dedzīklis* ‘skiltuvas’), vedinius su priesaga *-nieks* (*mūrnieks*, *parādnieks*), naujus dūrinis (*amata*=*vīrs*, *duroju*=*sargs*, *lopo*=*gans*, *skolas*=*bērns*, *skalka*=*dedzenātājs* ir kt.). Taip pat minėtini ir Biblijos vertėjo E. Gliko nuopelnai turtinant latvių kalbą. Savo Biblijos vertime jis, manoma, pateikė nemažai naujadarų, pvz.: *dieveklis*, *dzimtene*, *galvenieks*, *īslaicīgs*, *noziegums*, *vajātājs*, *virsniece* ir kt.⁹

§ 6. XVIII amžiaus gramatikos nuo XVII šimtmečio išleistų darbų smarkiai nesiskyrė. Be vokiškai parašytų, buvo leidžiamos ir pirmosios gramatikos lotynų kalba katalikų kunigams. Pirmoji tokia gramatika buvo 1732 metais Vilniuje anonimiškai išleista „Dispositio imperfecti ad optimum seu Rudimenta grammatices Lotavicae“. Alvilas Augstkalnas šios gramatikos autoriu mi laiko Georgą Špungjanskį, kuris buvęs latvis (latviškas jo vardo variantas buvo Jurģis arba Juris Spunģēns)¹⁰. Špungjanskio gramatika, parašyta savarankiškai, nebuvo išsami, todėl ir žodžių darybai vietos čia skirta labai nedaug. Svarbesnis paminėtinas dalykas yra tas, kad autorius, aptardamas latvių kalbos deminutyvų darybą, pateikia daugiau augšzemniekų (aukštaičių) tarnei būdingų pavyzdžių, tad šalia įprastų formų *Wadzynia* (*vadziņa*), *Rocynia* (*rociņa*) pateikiama ir tarminių: *Zyrdzen’s* (*zirdzēns*), *Kocen’s* (*kocēns* ir kt.)¹¹.

§ 7. Gerokai daugiau vietos žodžių darybai skiriama XVIII amžiuje gyvenusio Gothardo Fridricho Stenderio (Senojo Stenderio) gramatikose. Jos buvo išspausdintos dvi – pirmoji „Neue vollständigere Lettische Grammatik...“ kartu su nedideliu žodynu buvo išleista 1761 metais. 1783 metais buvo

⁸ Arturs Ozols, *Veclatviešu rakstu valoda*, Rīga: Liesma, 1965, 129–131.

⁹ Ten pat, 288–292. Dėl kai kurių naujadarų priskyrimo Glikui abejojama.

¹⁰ Alvilas Augstkalns, Divu anonīmu gramatikų autori, in *Bibliotekārs* 3, Rīga: Latvijas Bibliotekāru biedrība, 1937, 48–50.

¹¹ Grabis 2006, 154.

išleistas pataisytas ir papildytas antrasis gramatikos leidimas, pavadintas „Let-tische Grammatik“. Ypač svarbu tai, kad Stenderis šiuose savo darbuose bando formuluoti žodžių darybos analizės principus: išsiaiškinti žodžių darybos formą ir reikšmę bei darinio santykį su pamatiniu žodžiu¹².

Atskirai nuo visos žodžių darybos Stenderis nagrinėja deminutyvus. Be daiktavardinės darybos deminutyvų, autorius pateikia ir pavyzdžių, pasidarytų iš būdvardžių (*masišsch* (*maziņš*), *masina* (*maziņa*), *nabbadsite* (*nabadzīte* ir t.t.), prievieksmių (pvz.: *taggadiņ* (*tagadiņ*) ir *taggadiht* (*tagadīt*), *tuhdaliņ* (*tūdaliņ*) ir *tuhdaliht* (*tūdaliht*), *lehniņam* (*lēniņām*) ir *lehnihtim* (*lēnihtēm*). Stenderis teigia, kad latviai vartoja ir subdeminutyvus: *brahlulitis* (*brālulītis*), *lehnihtiņam* (*lēnihtiņām*), kuriuos jau anksčiau savo gramatikoje buvo minėjęs Adolfigijus. Skyriaus apie etimologiją pabaigoje autorius pateikia nemažai priesagų *-js* (*-ja*), *-tājs* (*-tāja*) [specialiai neišskiria *-ājs* (*-āja*), *-ējs* (*-ēja*)], *-nieks* (*-niece*), *-eklis*, *-ība*, *-jums*, *-iens*, *-īgs*, *-ains*, *-išks* vedinių pavyzdžių. Šiek tiek plačiau aptariami priesagos *-ēns* (*-ene*) vediniai – pateikiama keletas vedinių reikšmių su pavyzdžiais: tėvų vardai (*Maddens* ‘Madenos sūnus’, *Maddene* ‘Madenos duktė’ iš *Madde*), giminystės pavadinimai (*Brah lens*, *Brahlene*, *Mahsens*, *Mahsene* – *brālēns*, *brālēne*, *māsēns*, *māsēne* ir kt.), gyvūnų jauniklių pavadinimai, gyventojų pavadinimai (*Gaujenens*). Aptardamas vedinius su priesaga *-šana*, Stenderis rekomendavo, kur galima, vartoti trumpesnes formas su *-a*, pvz.: *Dussa* (*dusa*) – *dusseschana* (*dusēšana*), *Rauda* (*rauda*) – *raudaschana* (*raudāšana*) ir kt.¹³. Gramatikoje duodama ir nemažai dūrinių pavyzdžių¹⁴.

§ 8. XIX amžiaus pradžios gramatikos tęsė Stenderio tradiciją, bandė papildyti šio autoriaus gramatiką naujais duomenimis. Tačiau šio laikotarpio gramatikos, straipsniai apie kalbos dalykus, latvių kalbininkų vertinimu, nėra labai reikšmingi – tai buvo medžiagos šaltinis XIX amžiaus viduryje išleistai A. Bielensteino gramatikai¹⁵.

§ 9. Dviejų dalių gramatiką 1830 metais išleido Oto Benjaminas Gotfridas Rosenbergas („Formenlehre der lettischen Sprache von dem Lector der lettischen Sprache“). Tačiau ir jis nesugebėjo atsiplėšti nuo vokiškų konstrukci-

¹² Gotthard Friedrich Stender, *Lettische Grammatik*, Mitau, 1783, 150.

¹³ Reikėtų pridurti, kad Stenderis ir kituose savo darbuose stengėsi gryninti latvių kalbą, kai kuriuos germanizmus stengėsi keisti latviškais žodžiais ar paties sukurtais naujadarais.

¹⁴ Ozols 1965, 373t., 376tt.

¹⁵ Ten pat, 546.

jū vartojimo (artikeliai), gramatikoje nemažai klaidų, kurias savo recenzijoje bandė taisyti O. G. Girgenšonas¹⁶, kritikavęs „nesuprantamą kiekį“ darinių su formantais *-šana* ir *-ība*. Šiek tiek daugiau dėmesio žodžių darybai Rosenbergas skyrė antrajame savo gramatikos leidime „Formenlehre der lettische Sprache in neuer Darstellung“ (1848 m.). Skyriuje „Wortbildung“ jis nagrinėja daiktavardžių ir būdvardžių darybą. Priesagas grupuoja abėcėlės tvarka, o darinius su kiekviena iš šių priesagų bando skirstyti pagal reikšmę¹⁷.

§ 10. Svarbiausi kalbiniai XIX a. darbai, be abejonės, buvo Augusto Bielensteino veikalai. Išleistos trys jo gramatikos – mažoji „Die Elemente der lettischen Sprache“ (1866 m.), vidutinė „Lettische Grammatik“ (1863 m.) ir didžioji „Die lettische Sprache, nach ihren Lauten und Formen...“ (1–2 d., 1863–1864). Pastaroji gramatika, žinoma, yra svarbiausia. Ji laikoma pirmąja mokslinė latvių kalbos gramatika, pasitarnavusia išsamesniems latvių kalbos tyrimams.

Nemažai vietos šioje gramatikoje skiriama ir latvių kalbos žodžių darybai. Tai pirmas toks platus ir išsamus latvių kalbos žodžių darybos aprašas. Skyrčiau apie žodžių darybą įvade Bielensteinas teigia, kad latvių kalbos žodžių darybos tema tyrinėtojams yra patraukli, nes anksčiau visai netyrinėta, be to, nagrinėjant šią temą, susiduriama su žodžių etimologija, reikšmių mokslu. Bielensteino manymu, šis mokslas gali susieti daug kalbos mokslo pakraipų ir būti naujos mokslo šakos pamatas. Gramatikos autorius skiria tris pagrindinius žodžių darybos būdus: 1) šaknies balsių kaitą; 2) derivaciją (darybą pridėdant priesagas) ir 3) žodžių dūrybą, prie kurios priskiria ir priešdėlių vedinius. Kalbėdamas apie vardažodžių darybą, autorius skiria dvejopas priesagas – balsines (*-a*, *-i*, *-u*) ir priebalsines. Pasak Bielensteino, šių priesagų pagrindą sudaro priebalsiniai elementai *j*, *w*, *s*, *r*, *l*, *t*, *d*, *n*, *k*, *g*, *s*, *b*, *m*, prie kurių prisijungę balsiai suformuoja skirtingas priesagas. Tokiu principu Bielensteinas ir aptaria latvių kalbos priesagas – atskirose grupėse pateikiamos visos priesagos, kurias sieja bendras elementas – pagrindinis priebalsis (lygiai taip pat priesagas nagrinėjo ir A. Leskienas, A. Schleicheris). Pateikiamus vedinių pavyzdžius Bielensteinas bandė grupuoti pagal reikšmę, – taigi užsimenama apie tam tikras darybos kategorijas. Užsimena autorius ir apie priesagų produktyvumą, jų paplitimą tarmėse, latvių kalbos faktus bando lyginti su lie-

¹⁶ Straipsnis in *Magazin* 3, 1831, hrsg. von der Lettisch-Literarischen Gesellschaft, Mitau, 141-240.

¹⁷ Emīlija Soida, *Vārdarināšana*, red. Dzintra Paegle, Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2009, 80t.

tuvių kalba. Visai atskirai Bielensteinas aptaria deminutyvus, kuriuos, pasak jo, „labai mėgsta latviai“. Autorius išskiria tris deminutyvų priesagų grupes: 1) *-inja* (*-ena*, *-enja*); 2) *-itja*; 3) *-elja*, *-ulja*. Bielensteinas pateikia nemažai deminutyvų pavyzdžių ir jų darybos iš daiktavardžių taisykles.

Aptaręs priesagų vedinius, Bielensteinas nagrinėjo dūrinius pagal septynių jų sandaros modelius: 1) Daiktavardis + Daiktavardis; 2) Būdvardis (skaitvardis) + Daiktavardis; 3) Dalelytė (priešdėlis arba neigiamoji dalelytė) + Daiktavardis; 4) Dalelytė + Būdvardis; 5) Daiktavardis + Būdvardis; 6) Būdvardis + Būdvardis; 7) Veiksmažodis + Vardažodis.

Ne taip nuosekliai Bielensteinas aprašė latvių kalbos veiksmažodžių darybą. Veiksmažodžius gramatikos autorius skirsto į tris grupes: A, B ir C. A grupei priskirti 1 asmenuotės veiksmažodžiai, o pagrindinė darybos priemonė čia yra balsių kaita. B ir C grupę sudaro su priesagomis sudaryti veiksmažodžiai (priklausantys 2 ir 3 asmenuotei), kuriuos Bielensteinas grupavo pagal atskiras priesagas. Tačiau autorius, nagrinėdamas latvių kalbos veiksmažodžių darybą, labai daug dėmesio skyrė fonetiniams pakitimams, todėl gramatikoje nuo veiksmažodžių darybos nelabai aiškiai atskirta formų daryba¹⁸.

§ 11. XIX a. antroje pusėje latvių kalbos tyrimai labai suaktyvėjo. Šiuo laikotarpiu buvo išleista A. Bielensteino gramatika, surinkta nemažai medžiagos, buvo pradėti skelbti straipsniai įvairiais latvių kalbotyros klausimais. Čia reikėtų paminėti Latvių literatūrinę draugiją (Latviešu literārā biedrība) ir jos leistą straipsnių rinkinį „Magazin, herausgegeben von der Lettisch literarischen Gesellschaft“, kuriame buvo paskelbta nemažai straipsnių apie latvių kalbos fonetiką, morfologiją, sintaksę. Svarbiausia, kad šiuose straipsniuose buvo sukaupta nemažai medžiagos, pasitarnavusios tolimesniems latvių kalbos tyrimams. Latvių kalbos žodžių daryba atskirai nebuvo nagrinėjama, tačiau prabėgomis šis klausimas buvo paliestas H. Launico, K. Hugenbergerio, O. Rosenbergo straipsniuose apie latvių kalbos morfologiją¹⁹.

§ 12. Žymiai daugiau dėmesio latvių kalbos, daugiausia tarmių, žodžių daryba susilaukė kitame straipsnių rinkinyje – „Filologu biedrības raksti“, pradėtame leisti 1921 m. Antai E. Petersono straipsnyje „Aumeisteriešu iz-

¹⁸ August Bielenstein, *Die lettische Sprache nach Ihren Lauten und Formen erklarend und vergleichend*, Leipzig: 1972, 254–466.

¹⁹ Launitz, Etwas zur lettischen Grammatik, *Magazin 2* (2), 1830, 30–47; Hugenberger, Von den Adverbien, *Magazin 2* (2), 1830, 47–65, Von den Präpositionen, *Magazin 2* (2), 1830, 66–84.

loksnes apraksts²⁰ pateikiamos būdingiausios šios tarmės deminutyvų priesagos. Fr. Adamovičius straipsnyje „Dundagas izloksne“²¹ pateikia išsamesnį šios tarmės žodžių darybos ypatumų aprašą. Žodžių daryba traktuojama kaip morfologijos dalis, daugiausia medžiagos pateikiama apie daiktavardžių darybą, labai trumpai aptariami dūriniai. Priesagos grupuojamos pagal jų pagrindinį priebalsinį elementą (kaip ir Bielensteino, Endzelyno darbuose). Kitų autorių straipsniuose (O. Āboliņa „Par Ciblas pagasta Eversmuižas novada izloksni“, FBR 6, 1926, 37t.; K. Kārklīņš „Praulēniešu izloksne“, FBR 6, 1926, 94; P. Lizbete „Zlēku izloksne“, FBR 7, 1927, 44–47; A. Ābele „Par Rucavas izloksni“, FBR 7, 1927, 121t. ir kt.) daugiausia pateikiama tarminių priesagų ir su jomis sudarytų vedinių pavyzdžių.

§ 13. Aptartąja Bielensteino gramatika nemažai rėmėsi ir žymusis latvių kalbininkas Janis Endzelyns, rašydamas savąją latvių kalbos gramatiką, kurios pirmasis leidimas išėjo 1922 metais²². Endzelyno gramatika – išsamus diachroninis lyginamasis darbas. Latvių kalbos faktai ir jų kilmė aiškinama remiantis daugybe pavyzdžių iš lietuvių, prūsų, slavų, kitų indoeuropiečių kalbų. Gramatikoje labai daug nuorodų į kitus šaltinius (taip pat ir į Bielensteino gramatiką). Be abejonės, Endzelyno darbas, palyginti su Bielensteino, yra išsamesnis, jame daug faktinės medžiagos, vienokio ar kitokio pobūdžio gramatikos reiškinių kilmės aiškinimų, įvairių pastabų. Endzelynas labai plačiai naudojo tarmių faktais.

Nagrinėdamas latvių kalbos žodžių darybą, Endzelynas taip pat remiasi lyginimo principu, – pateikiama daug lietuvių, prūsų kalbos medžiagos, slavų kalbų pavyzdžių. Dėstymo struktūros principas toks pat kaip ir Bielensteino. Autorius latvių kalbos priesagas grupuoja ne pagal reikšmę, darybos tipą ar kategoriją, bet pagal pagrindinį priebalsį. Žodžių darybos aptarime nemažai fonetikos dalykų aiškinimų.

Kalbėdamas apie latvių kalbos dūrinių darybą, Endzelynas, kaip buvo įprasta lyginamosios istorinės kalbotyros darbams, prie dūrinių priskiria ir veiksmazodžius ar daiktavardžius su dalelyte *ne-* (*nezīnu*, *nedarbs*), taip pat ir kitas formas, sinchroniškai laikomas ne dūriniais, o priešdėlių vediniais (*atļāvu*, *pamāte*, *aizkrāsne* ir kt.). Lygiai taip pat šių žodžių darybą savo gramatikoje aiškino ir Bielensteins. Tokius formaliai savarankiškus žodžių jun-

²⁰ *Filologu biedrības raksti* 4, 1924, 56.

²¹ *Filologu biedrības raksti* 5, 1925, 129–137.

²² Čia bus pateikiamos nuorodos į 1951 metų leidimą.

ginius, kaip *mazs mazs vīriņš* ir *pan*²³, Endzelynas vadina iteratyviniiais dūriņiais.

Analizuodamas latvių kalbos žodžių darybą, Endzelynas ne tiek daug dėmesio kreipė į darinių reikšmę, jos įtaką žodžių darybos procesams. Žinoma, semantiniai pakitimai nebuvo visai nustumti į šalį (stengiamasi darinius sugrupuoti į tam tikras semantines grupes), tačiau autoriui jie mažiau svarbūs už fonetinius ir morfologinius pakitimus.

Prie žodžių darybos formantų Endzelynas priskiria ir kai kurias sinchroniškai žodžių kaitybos formantais laikomas priesagas, pvz., latvių kalbos būdvardžių aukštesniajam laipsniui sudaryti vartojamą priesagą *-āks* (*labāks*, *garāks*)²⁴.

§ 14. Latvių kalbos žodžių darybos istorijai svarbus išeivijoje dirbusios kalbininkės Veltos Rūkės-Dravinios darbas „*Diminutive im Lettischen*“²⁵. Tai išsamus latvių kalbos deminutyvų aprašas, kuriame neapsiribojama vien priesagų išvardijimu. Autorė daug dėmesio skyrė deminutyvų reikšmių aprašymui, jų vartojimo latvių kalboje ypatumams. Stambiausią šio darbo dalį sudaro deminutyvų, pasidarytų su vienomis ar kitomis priesagomis, aptarimas. Dėstymo struktūrą čia bus nulėmęs priesagų produktyvumas ir vedinių reguliarumas. Autorės taip pat nepamirštas aptarti ir deminutyvų vaidmuo liaudies dainose ir grožinėje literatūroje.

§ 15. 1959 m. buvo išleista Bendrinės latvių kalbos gramatika („*Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*“)²⁶ – sinchroninio pobūdžio darbas. Pirmasis gramatikos tomas skirtas latvių kalbos fonetikos ir morfologijos dalykam. Kaip morfologijos dalis gramatikoje aptariama ir žodžių daryba, nors įvade trumpai užsimenama, kad „žodžių daryba tik iš dalies yra gramatinis reiškiny, nes žodis yra savitas skambesio, morfologinės struktūros ir reikšmės junginys“²⁷. Gramatikoje išsamiai aprašyta latvių kalbos žodžių daryba, nagrinėjama kalbinė medžiaga yra plati. Tačiau pagrindinis šio darbo trūkumas yra tas, kad čia taip ir neatsiplėšta nuo tradicinės struktūros ir tradicinių

²³ Jānis Endzelīns, *Latviešu valodas gramatika*, Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1951, 255tt.

²⁴ Ten pat, 360.

²⁵ Velta Rūķe-Draviņa, *Diminutive im Lettischen*, Lund: Håkan Ohlssons Boktryckeri, 1959, 408.

²⁶ Antras gramatikos tomas buvo išleistas 1962 m.

²⁷ *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika* 1, Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmija. Valodas un literatūras institūts, 1959, 75.

analizēs principu. Pagrindiniais dariniu klasifikācijas vienetais laikomi pavienī darybos formantai (priesagos, priēšdēliai), neapibrēžtos žodžu darybos tipo, darybos kategorijas sāvokos. Tik skyriaus apie priesaginius ir galūninius daiktavardžius pabaigoje bandoma sugrupuoti vedinius pagal tam tikras reikšmes (asmeņu pavadinimus, veikēju pavadinimus ir pan.)²⁸.

§ 16. Sisteminu požiūri i latviu kalbos žodžu darybu pirmoji pradējo taikyti latviu kalbininkē Emīlija Soida. Savo straipsnyje „Vārddarināšanas analīzes principi mūsdienū valodniecībā un valodā“ ji pirmā kartā apibūdino sinchroninēs ir sisteminēs žodžu darybos esmē, apibrēžē pagrindines sāvokas: motivāciju, darybos reikšmē, darybos tipu ir kt. Po to pasirodē dar keletas straipsniū: „Galotnes funkcijas latviešu valodas vārddarināšanas sistēmā“ (1976)²⁹, kuriame autorē aptarē galūnēs vaidmeni latviu kalbos formu ir žodžu darybos sistemoje; „Galotnes derivatīvās funkcijas latviešu valodā“ (1977)³⁰, kuriame pateikiamas gana išsamus sisteminis latviu kalbos galūņu vediniu aprašas (jie skirstomi i darybos tipus, pateikiamos ju reikšmēs); „Forma un nozīme mūsdienū latviešu valodas vārddarināšanas sistēmā“³¹ – teorinio pobūdžio straipsnis, kuriame pirmā kartā aišķiai apibrēžiama darybos tipo sāvoka ir dariniu skirstymo i darybos tipus pagrindai.

Vadovaudamasi to meto teoriniais darbai, Soida 1972 m. baigē rašyti daktaro disertāciju apie bendrinēs latviu kalbos žodžu darybu. Tačiau šis svarbus mokslinis darbas dēl įvairiu priēžasču, deĶa, taip ir liko neapĶintas³². Po ilgos pertraukos Soidos „Vārddarināšana“³³ pagaliau išleista. Darbu, be įvado, sudaro skyrius apie žodžu darybos teoriju ir dalys, kuriose atskirai nagrinējama latviu kalbos būdvardžu ir veiksmāžodžu daryba.

Įvadinėje darbo dalyje autorē nagrinēja žodžu darybos ryši su kitomis kalbotyros šakomis, aptaria žodžu darybos vietu kalbos sistemoje, iškelia ir pagrindini savo darbo tikslu – atskleisti latviu kalbos žodžu darybos sistemiskumu, veiksmāžodžu ir būdvardžu darybos tipu sistemā, iešķoti šiū darybos tipu formaliu ju ir semantiniu požiūmiu bei tarpusavio ryšiū.

²⁸ Ten pat, 170–173.

²⁹ LPSR ZA Vēstis 12, 1976, 103–112.

³⁰ LPSR ZA Vēstis 2, 1977, 109–121.

³¹ 5. A. Ozola diena. *Vārddarināšanas problēmas mūsdienū valodniecībā*. Zin. konf. materiāli, Rīga, 1969, 43–52.

³² Ilgā laikā šio darbo rankraštis buvo saugomas Latvijos universiteto Filologijos fakulteto studentu skaitykloje, rankraščiu buvo remtasi ir rašant ši straipsni.

³³ Emīlija Soida, *Vārddarināšana*, Dz. Paegles red., Rīga: LU Akadēmiskais apĶāds, 2009, 268 p.

Labai svarbi darbo dalis yra teorinė, – tokia žodžių darybos teorijos apžvalga latvių kalbotyroje pirmoji. Autorė čia nagrinėja žodžių darybos klausimo istoriją, žodžių darybos kaip atskiro mokslo raidą nuo jaunagramatikų iki naujausių laikų, išsamiai aptaria čekų kalbininko M. Dokulilo darbą apie čekų kalbos žodžių darybą, rusų mokslininkų (L. Ščerbos, G. Vinokuro, A. Smirnickio ir kt.) darbus, apžvelgia sinchroninės žodžių darybos analizės metodus. Pirmajame skyriuje Soida aptaria ir sinchroninę latvių kalbos žodžių darybos sistemą bei jos pagrindinius elementus. Tai nauja, nes iki Soidos latvių kalbotyroje šie dalykai nebuvo aiškiai apibrėžti. Pasak mokslininkės, „žodžių darybos sistema yra savarankiškas kalbos struktūros lygmuo, kuri sudaro žodžių darybos reikšmė ir jos išraiškos priemonės“³⁴. Šios sistemos elementais autorė laiko žodžių darybos kamienus, formantus, žodžių darybos modelius ir tipus. Skiriami du pagrindiniai darinio požymiai: 1) motyvacija (turinio lygmenyje), kuri apibrėžiama kaip pagrindinis antrinės reikšmės žodžių (darinių. – *A. N.-K.*) požymis, skiriantis juos nuo pirminės reikšmės žodžių (pamatinių žodžių. – *A. N.-K.*) ir 2) darinio struktūrinis dalumas (formos lygmenyje), leidžiantis atskirti darybiškai reikšmingus vienetus – morfemas. Soida nemažai dėmesio skiria šių morfemų, t.y. latvių kalbos žodžių darybos formantų, ir jų funkcijų aptarimui. Formantą Soida apibrėžia kaip „darinio struktūros dalį, papildančią pamatinio žodžio (Soida ją vadina motyvuojančiuoju žodžiu. – *A. N.-K.*) kamieną ir suteikiančią tam tikrai darinių grupei būdingą reikšmę“³⁵. Autorė aptaria priesagos, priešdėlio funkcijas latvių kalbos žodžių daryboje, nemažai dėmesio skiria galūnės, kuri anksčiau latvių kalbotyroje buvo laikoma daugiau žodžių kaitybos elementu, darybinėms funkcijoms. Soida išryškina latvių kalbos žodžių darybos atvejus, kai vienintelė žodžių darybos priemonė gali būti būtent galūnė (*aug-s*, *šķil-a*, *tums-a*, *tumš-s*). Pasak autorės, galūnė tokiais atvejais „ne tik sudaro tam tikrą gramatinę formą, bet ir atlieka darybos formanto funkciją“³⁶. Savarankiškų

³⁴ „Vārddarināšanas sistēma ir patstāvīgs valodas struktūras līmenis, ko veido vārddarināšanas jeb derivatīvā nozīme un materiālie tās izteikšanas līdzekļi“ (S o i d a 2009, 37).

³⁵ „Formants (...) ir darinājuma struktūras daļa, kas papildina ar motivētāju vārdu kopīgo, tas ir, darinātāju celmu un ir veselai darinājumu grupai kopīgas nozīmes nesējs“ (S o i d a 2009, 49).

³⁶ „Galotne (...) ir gramatiskās nozīmes izteicēja un gramatiskās formas veidotāja. Bet vienlaikus šis afikss blakus galvenajai funkcijai (...) uzņemas arī otru – vārddarinātāja funkciju“ (S o i d a 2009, 52). Bene pirmasis galūnes kaip darybos formantus įvardijo lietuvių kalbininkas Vincas U r b u t i s (Dabartinės lietuvių kalbos galūnių darybos daiktavardžiai, *Kalbotyra* 3, 1961, 27–59).

galūnės funkcijų Soida neįžvelgia tik sudurtiniuose žodžiuose – čia, pasak jos, „formalusis rodiklis yra dviejų komponentų sujungimas“:

Gana išsamiai Soida aptaria ir tokias pagrindines sąvokas, kaip žodžių darybos tipas, žodžių darybos būdas, žodžių darybos kategorija. Pateikusi gana išsamią apžvalgą, kaip darybos tipas (ar modelis) yra suprantamas kitų šalių kalbininkų, autorė pabrėžia, kad tai yra pagrindinis žodžių darybos sistemos elementas. „Jis yra abstrahuota formaliai semantinė schema, kuriai būdingi trys bendrieji požymiai: a) formantas, b) pamatinių žodžių leksinis ir gramatinis tapatumas ir c) bendra žodžių darybos reikšmė“³⁷. Kaip neatsiejamas nuo žodžių darybos tipo autorė aptaria darybos tipo produktyvumo bei reguliarumo sąvokas, iliustruojamas konkrečiais latvių kalbos pavyzdžiais. Be tokių latvių kalbos žodžių darybos būdų, kaip prefiksacija ar sufiksacija, Soida skiria dar vieną, kurį vadina „invertėtais vārddarināšanas paņēmiens“ (inversinis žodžių darybos būdas)³⁸, kai struktūriniu požiūriu sudėtingesnis pamatinio žodžio kamienas darinyje yra trumpinamas (plg.: *aizstāv-ē-t* ir *aizstāv-is*, *apsarg-ā-t* ir *apsardz-e*, *izpild-ī-t* ir *izpild-e* ir t.t.). Ši darybos būdą autorė palieka už sisteminės žodžių darybos analizės ribų ir priskiria diachronijai.

Baigdama teorinę dalį, Soida suformuluoja kelis pagrindinius sisteminės žodžių darybos analizės principus:

- 1) aprašant latvių kalbos žodžių darybos sistemą, reikia paisyti kalbos dalių skirstymo, nes kiekviena žodžių darybos priemonė yra individualizuota;
- 2) pagrindiniu klasifikacijos vienetu reikia laikyti žodžių darybos tipą;
- 3) žodžių darybos tipuose skirti bendrus ir individualius žodžių darybos priemonių požymius;
- 4) remtis binarinėmis pamatinių ir išvestinių žodžių opozicijomis ir nustatyti semantinius bei struktūrinius pamatinių ir išvestinių žodžių santykius;
- 5) vengti sinchronijos ir diachronijos aspektų painiojimo³⁹.

Latvių kalbos būdvardžių darybos analizę Soida pradeda nuo ankstesnių

³⁷ „Tas ir no konkrētiem vārdiem abstrahēta formāli semantiska uzbūves shēma, kam raksturīgas trīs vispārinātas pazīmes: a) formants, kas motivētos vārdus nošķir no motivētājvārdiem, b) motivētājvārdu leksiski gramatiskais identums un c) kopīga vārddarināšanas nozīme“ (Soida 2009, 38).

³⁸ Šis reiškiny s paprastai vadinamas kamieno dezintegracija, žr. Vincas Urbutis, *Žodžių darybos teorija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2008, 237tt.

³⁹ Soida 2009, 75.

kalbos tyrėjų darbų aptarimo. Ji labai sistemingai nagrinėja latvių kalbos žodžių darybos būdus ir tipus. Autorė teigia, kad latvių kalbos būdvardžių daryba nėra tokia turtinga kaip lietuvių, vokiečių ar rusų kalbų. Aptariant latvių kalbos būdvardžių darybą, pasak Soidos, daugiausia dėmesio reikėtų skirti darybos formantams, darybos motyvacijai, darybos reikšmei, – visa tai leistų suskirstyti būdvardžius į aiškias grupes ir pogrupius. Tokiu principu remdamasi autorė ir analizuoja būdvardžių darybą: stambiausi latvių kalbos būdvardžių darybos skyriai skiriami pagal darybos būdą – priesaginiai, priešdėliniai ir sudurtiniai būdvardžiai. Kiekviename skyriuje darinius stengiamasi grupuoti hierarchiniu principu, – atskirai aptariami iš daiktavardžių, veiksmažodžių,rieveksmių, kitų būdvardžių pasidaryti būdvardžiai. Tačiau dar smulkesniuose skyriuose autorė liko ištikima latvių kalbininkų (Bielensteino, Endzelyno) tradicijai – aptarinėjamos atskiros priesagos (pirmiausia pačios produktyviausios) ir darybos tipai, kuriuos sudaro priesagų vediniai. Taip Soida tarsi pažeidžia savo pačios suformuluotą sisteminę žodžių darybos analizės principą „pagrindiniu klasifikacijos vienetu laikyti žodžių darybos tipą“. Šiame darbe pagrindinis ir stambiausias klasifikacinis vienetas yra darybos formantas (priesaga ar priešdėlis), smulkesnis – kalbos dalis, iš kurios padarytas būdvardis, o smulkiausias – konkretūs darybos formantai ir su jais sudaromų būdvardžių reikšmės. Išvestinius būdvardžius skirstyti į stambesnes darybos kategorijas autorė nebandė.

Aptardama ir klasifikuodama sudurtinius būdvardžius autorė daugiausia remiasi dūrinį sudarančių dėmenų kalbos dalimis. O priešdėlinių būdvardžių analizė apsiriboja su tam tikrais priešdėliais pasidarytų būdvardžių reikšmių analize.

Skyriaus pabaigoje E. Soida konstatuoja, kad latvių kalboje daugiausia būdvardžių pasidaroma su priesagomis, pamatinis žodis dažniausiai būna daiktavardis, veiksmažodis arba pats būdvardis. Autorė išskiria porą būdvardžių darybos formantų funkcijų: 1) „perkelią“ kitų kalbos dalių kamienus į būdvardžių grupę ir suteikia jiems galimybę reikšti daiktų požymius; 2) modifikuoja pamatiniu žodžiu reiškiamą požymį, sustiprindami arba susilpnindami jo intensyvumą. Autorė skyriaus išvadose taip pat pateikia ir produktyviausias latvių kalbos būdvardžių priesagas – *-ain-*, *-īg-*, *-isk-*, *-ot-*.

Latvių kalbos veiksmažodžio aptarimą Soida pradeda nuo veiksmažodžių ir vardažodžių darybos esminių skirtumų. Pasak autorės, veiksmažodžių daryba yra daug glaudžiau susijusi su kalbos gramatine sandara.

Prieš pradėdama latvių kalbos veiksmažodžių darybos aprašą, autorė labai aiškiai apibrėžia kriterijus, pagal kuriuos būtų galima aiškiai ir sistemiškai klasifikuoti darinius. Čia ji iškelia tą pačią darybos tipo sąvoką, kuriai būdingi tokie požymiai: 1) darybos formantas. Skiriamos dvi išvestinių veiksmažodžių grupės – su priesagomis ir su priešdėliais padaryti veiksmažodžiai⁴⁰; 2) pamatinis žodis (motyvuojantysis žodis)⁴¹; 3) darybos reikšmė – pamatinio ir išvestinio žodžio semantinis santykis. Atsižvelgdama į darybos santykių niuansus ir juos sukonkretindama ar išplėsdama, autorė latvių kalbos veiksmažodžių apraše skiria tam tikrus darybos tipus ir potipius ar, atvirkščiai, smulkesnius potipius, remdamasi darybos santykiu, jungia į stambesnius darybos tipus⁴².

Šie požymiai sudaro tris dimensijas – tai analizuojamos kalbinės medžiagos klasifikavimo pagrindas. Juo ir remiasi Soida, aptardama latvių kalbos veiksmažodžio darybos sistemą. Autorė atsižvelgia ir į produktyvumo bei reguliarumo sąvokas.

§ 17. Reikėtų atskirai aptarti ir latvių mokslininkų publikacijas, pasirodžiusias periodiniuose leidiniuose. Jas galima suskirstyti į tam tikras grupes.

Dalis straipsnių skiriama latvių kalbos kultūros klausimams. Juose aptariamas vienas ar kitų darybos formantų vartojimas ir su šiuo vartojimu susijusios kalbos klaidos⁴³, darinių įtaka kalbos stiliui⁴⁴.

⁴⁰ Kaip svarbią veiksmažodžių darybos ypatybę autorė įvardija veiksmažodžių šaknies balsių kaitą ir interfiksus.

⁴¹ Išvestinių veiksmažodžių su priesagomis latvių kalboje daugiausia pasidaroma iš daiktavardžių, būdvardžių ir pačių veiksmažodžių, nemažai – ir iš jaustukų. Priešdėlinės veiksmažodžių darybos atveju pamatinis žodis būna tik veiksmažodis.

⁴² Pavyzdžiui, produktyvių priesagų *-āt, -ēt, -īt, -ot, -ināt* vediniai priskiriami vienam darybos blokui (autorės terminas), nes jų reikšmės yra sinonimiškos.

⁴³ M. Saule-Sleina, Vėl par izskaņām *-īgs* un *-isks*, *Latviešu valodas kultūras jautājumi* (toliau *LVKJ*) 3, 1967, 115–128); A. Rubīna, Salikteņi ar *-veida* un *-veidīgs*, *LVKJ* 9, 1973, 99–103; N. Sika, Atvasinātie vietu nosaukumi ar izskaņām *-ājs, -aine, -iens*, *LVKJ* 10, 1974, 70–75; M. Baltiņa, Atvasinājumi ar *-ums* un to pārdaudzums, *LVKJ* 10, 1974, 75–79; M. Baltiņa, Deminutīvi – vietā un nevietā *LVKJ* 13, 1977, 64–67; I. Šmidebergs, Par dažiem atvasinājumiem ar priedēkli *pār-*, *LVKJ* 17, 1982, 178–182 ir kt.

⁴⁴ I. Niselovičs, Verbāls substantīvi ar izskaņu *-šana* no stila viedokļa, *LVKJ* 3, 1967, 148–158; M. Baltiņa, Vēlreiz par izskaņām *-ums* un *-iba*, *LVKJ* 12, 1976, 120–126; M. Beitiņa, Verba *varēt* atvasinājumu aktivizēšanās mūsdienu publicistikā, *LVKJ* 15, 1979, 179–186 ir kt.

Gana menkai latvių kalbininkai domėjosi darinių bei darybos tipų istorija ir raida⁴⁵, šiek tiek išsamiau latvių periodikoje yra aptarta dūrinių daryba⁴⁶.

§ 18. Glaudžius žodžių darybos ryšius su terminologija savo darbuose gana išsamiai atskleidžia Valentina Skujinia. Savo straipsniuose ji dažniausiai nagrinėja tuos žodžių darybos tipus, kurie pasitelkiami kuriant naujus terminus ar tobulinant senuosius. Homonimijos problemoms skirtas autorės straipsnis „Revidėjama vai nerevidėjama homonimija?“⁴⁷, naujos priesagų semantinės funkcijos aptariamose straipsnyje „Piedēkļu nozīmju attīstība tehnisko zinātņu terminos“⁴⁸. Plačiau ir išsamiau žodžių darybos vaidmuo terminologijoje aptariamas Skujinios monografijoje „Latviešu terminoloģijas izstrādes principi“. Čia autorė aptaria atskirus darybos būdus, plačiai vartojamus sudarinėjant terminus (fiksaciją, dūrinių darybą, konversiją ir kt.), labiausiai paplitusius darybos modelius⁴⁹.

§ 19. Viena iš šiuo metu aktyviai latvių kalbos žodžių darybos problemomis besidominčių mokslininkų yra Latvių kalbos instituto kalbininkė Anna Vulanė. Svarbus jos straipsnis „Par dažām vārddarināšanas problēmām“⁵⁰, kuriam autorė suformuluoja pagrindines sisteminio latvių kalbos žodžių darybos aprašo problemas – darybos priemonių netipinį vartojimą, darybos modelių aiškų neatskyrimą (susiliejimą), neproduktyvių darybos priemonių aktyvesnį

⁴⁵ M. Baltiņa, Ar piedēkli *-ul-* atvasināto lietvārdū nozīmē un lietošana, *LVKJ* 19, 1984, 90–98.

⁴⁶ A. Ahero, Salikteņi ar norobežotu nozīmi, *LVKJ* 1, 1965, 18–23; Par *debeszils, sniegbalts...* tipa salikteņiem, *LVKJ* 1, 1965, 31–38; Salikteņu pazīmes un rakstība, *LVKJ* 15, 1979, 164–179; B. Reidzāne, Salikteņi ar ievaddaļu *kop-*, to semantika un attīstības tendences, *LVKJ* 13, 1977, 49–56; O. Bušs, Dažas mūsdienu salikteņdarināšanas iezīmes, *LVKJ* 22, 1986, 73–77; R. Augstkalne, Par dažiem latviešu valodas salikteņu tipiem, in *Latviešu valodas apcerējumi*, Rīga, 1967, 225–248; A. Ozols, R. Augstkalne, J. Kušķis, Salikteņi ar *vien-* pirmajā daļā, in *Latviešu valodas apcerējumi*, Rīga, 1967, 251–274.

⁴⁷ *LVKJ* 17, 1982, 163–178.

⁴⁸ *LVKJ* 6, 1970, 136–144.

⁴⁹ Valentīna Skujīņa, *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi*, Rīga: Latviešu valodas institūts, 2002, 81–104.

⁵⁰ Anna Vulāne, Par dažām vārddarināšanas problēmām, in *Valoda un literatūra kultūras apritē*, Rīga: Latvijas universitāte, Pedagoģijas un psiholoģijas fakultāte, Latviešu valodas un literatūras mācību metodikas katedra, 2002, 58–68.

vartojimą, aktyvią sudurtinių žodžių ir abreviatūrų⁵¹ darybą. Taip pat svarbus ir Vulcanės straipsnis apie interfiksus – „Interfikss mūsdienu latviešu valodā“⁵², kuriame autorė nagrinėja interfikso terminą (dar siūlo vadinti jungiamąja morfema), jo kilmę ir vaidmenį bendrinės latvių kalbos žodžių daryboje.

Apibendrinamosios pastabos.

Pagrindinis XVII amžiaus latvių gramatikoms būdingas bruožas – jų paviršutiniškumas. Kadangi šių gramatikų autoriai buvo ne latviai, jose tiesiog neatsispiriama nuo paprasto bandymo pagelbėti nemokantiems latvių kalbos. Visos gramatikos aprašomojo pobūdžio, dauguma temų nagrinėjamos labai glaustai. Žodžių darybos atžvilgiu, didesnio dėmesio šio laikotarpio gramatikose susilaukė tik daiktavardis (ypač deminutyvai, aprašomi visose gramatikose). Labai mažai kalbama apie būdvardį, beveik visai neužsimenama apie latvių kalbos veiksmažodžio ir kitų kalbos dalių darybą. Vis dėlto šio amžiaus praktinės gramatikos yra vėlesnių tyrimų pagrindas.

XVIII amžiuje latvių kalbos gramatikos ir toliau buvo rašomos ne latviams, o kitataučiams pastoriams ir kunigams, besimokantiems latvių kalbos. Latvių kalbos žodžių darybai šio amžiaus gramatikose vietos skiriama šiek tiek daugiau nei ankstesniuose darbuose (ypač Stenderio gramatikoje – jis pirmasis suformulavo kelis žodžių darybos analizės principus ir išsamiau nei ankstesni autoriai aptarė latvių kalbos veiksmažodžio darybą), tačiau dažniausiai buvo apsiribojama kai kurių priesagų išvardijimu ir iliustravimu latvių kalbos pavzdžiais.

XIX amžiaus pradžios gramatikos nelabai skyrėsi nuo XVIII amžiaus darbų – jos tęsė Stenderio tradiciją ir bandė papildyti šio autoriaus gramatiką naujais duomenimis. Svarbiausias šio amžiaus darbas yra XIX amžiaus viduryje išleista Bielensteino gramatika, kuri daugeliu aspektų buvo visiškai naujas darbas. Ją galima vadinti pirmąja moksline gramatika, kurioje latvių kalbos duomenys nagrinėjami kaip lygiaverčiai kitoms ide. kalboms. Žodžių darybos aprašas Bielensteino gramatikoje gana platus, jame neapsiribojama kelių priesagų išvardijimu, gramatikoje pateikiama nemažai medžiagos, kuria

⁵¹ Abreviatūras kaip latvių kalbos žodžių darybos objektą mini ne tik Vulcanė (dar žr. A. Veisbergs, Īsinātās vārddarināšanas formas latviešu valodā, *Linguistica Lettica* 1, 1997, 271–282; Kalnbērziņa, Inicīāļu abreviatūru stabilo komponentu vārddarināšanas produktivitāte, *LVKJ* 15, 1979, 186–195. Reikėtų svarstyti, ar jas apskritai galima laikyti dariniais.

⁵² Anna Vulāne, Interfikss mūsdienu latviešu valodā, *Linguistica Lettica* 1, 1997, 283–293.

buvo naudojamos ir vėlesniuose darbuose. Žinoma, darbas yra diachroninis, jo autorius nesistengė atskleisti latvių kalbos žodžių darybos sistemos, daugiau buvo siekiama latvių kalbos duomenis palyginti su kitų kalbų duomenimis pasitelkiant tuo metu populiarėjantį lyginamąjį istorinį metodą. Tačiau tai bene pirmasis darbas apie latvių kalbos žodžių darybą, kuriame buvo stengtasi žodžių darybą atriboti nuo morfologijos. Pats Bielensteinas teigė, kad „šis mokslas [žodžių daryba] gali susieti daug kalbos mokslo pakraipų ir būti naujos mokslo šakos pagrindu“⁵³.

XX amžiuje suaktyvėję latvių kalbos tyrimai į priekį pastūmėjo ir žodžių darybos nagrinėjimą. Ypač daug prie to prisidėjo Endzelynas, išleidęs latvių kalbos gramatiką, ir Latvių kalbos instituto kolektyvas, parašęs Dabartinės latvių kalbos gramatiką. Tačiau ir šiuose darbuose nėra atspindėta latvių kalbos žodžių darybos sistema. Endzelynas daugiau rėmėsi lyginamuoju istoriniu metodu, labai daug dėmesio skyrė tarmių medžiagai, fonetiniams kitimams. Dabartinės latvių kalbos gramatikoje nenagrinėjami apskritai jokie teoriniai žodžių darybos analizės aspektai, sinchroniniame darbe neretai įpinama diachronijos, dariniai tradiciškai skirstomi remiantis vien darybos formantais.

Šiuolaikiniais žodžių darybos teorijos principais paremti Soidos tyrimai, ypač monografija „Vārddarināšana“. Juose autorė apie žodžių darybą kalba kaip apie atskirą mokslo šaką, o ne latvių kalbos morfologijos dalį. Be to, minimoji monografija latvių kalbotyroje yra vienintelis veikalas, kuriame aiškiai apibrėžti teoriniai sinchroninės žodžių darybos analizės principai.

THE HISTORY OF WORD FORMATION RESEARCH IN LATVIAN LANGUAGE

Summary

The purpose of this article is to review the main studies and descriptions of Latvian word formation. The object of the article are the thoughts of authors that have been imparted in Latvian books on grammar, and descriptions, particular articles and other works about Latvian word formation. The endeavour of this article is to compare the conception of word formation in different works, to observe the development of linguistic thought in Latvian word formation as a separate field in Latvian linguistics.

⁵³ Bielenstein 1972, 240.